

גבולות הארץ בתורה והגבולות המיוחדים בפרשת מסעי

הקדמה

בפרשתנו מאריכה התורה מאד בפירוט גבולות הארץ: למעלה מעשרים נקודות גבול מפרטת התורה לארבע פאות הארץ. יש לציין שפרשתנו אינה הפרשה היחידה העוסקת בגבולות הארץ. בארבעה מקומות נוספים בתורה מופיעים גבולות הארץ: בברית בין הבתרים, בפרשת משפטים, בפרשת דברים ובפרשת עקב. מאמר זה יעסוק בהשוואת הגבולות במקומות השונים בתורה, ובגבולות המיוחדים המופיעים בפרשתנו, לא רק בפירוט שבהם, אלא גם בשוני המהותי שבינם לבין כל שאר המקומות.

א. גבולות הארץ בתורה וההבדלים ביניהם

1. הגבולות בברית בין הבתרים

בברית בין הבתרים (בראשית טו, יח-כא) נאמר: "ביום ההוא כרת ד' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת".¹ נזכרו פה שתי נקודות גבול: נהר מצרים ונהר פרת.

2. הגבולות בסוף פרשת משפטים

בסוף פרשת משפטים (שמות כג, לא) נאמר: "ושתי את גְּבֻלַּךְ מִיַּם סוּף וְעַד יַם פְּלִשְׁתִּים, וּמִמְדְּבַר עַד הַנְּהַר, כִּי אֶתֶן בְּיָדְכֶם אֶת יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ, וְגִרְשְׁתֶּמוּ מִפְּנֵיךְ". נזכרו פה ארבע נקודות גבול: ים סוף, ים פלשתים, מדבר, והנהר, שהוא נהר פרת.¹ נהר פרת הופיע גם בברית בין הבתרים, אבל נהר מצרים שזכר שם אינו מופיע כאן.

¹ כן תרגמו אונקלוס והתרגום המיוחס ליונתן, וכן פירשו רש"י, רשב"ם, ראב"ע בפירוש הארוך והקצר כאן.

3. הגבולות בתחילת ספר דברים

בתחילת ספר דברים (א, ז) נאמר: "פנו וסעו לכם, ובאו הר האמרי ואל כל שכניו, בערבה, בהר, בשפלה ובנגב ובחוף הים, ארץ הכנעני והלבנון, **עד הנהר הגדל נהר פרת**".

נזכרו פה אזורים רבים: הערבה, ההר, השפלה, הנגב, חוף הים, ארץ הכנעני והלבנון, אבל רק על נקודה אחת נאמר לשון "עד": נהר פרת. נקודת גבול זו נזכרת גם בשני המקומות הקודמים שבהם נזכרו הגבולות.

4. הגבולות בסוף פרשת עקב

בסוף פרשת עקב (יא, כד) נאמר: "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, **מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת, ועד הים האחרון**, יהיה גְּבֻלְכֶם". נזכרו פה ארבע נקודות גבול: המדבר, הלבנון, נהר פרת, הים האחרון. מתוך ארבע הנקודות שנזכרו כאן, שלש נזכרו גם בפרשת משפטים: המדבר, נהר פרת, הים האחרון, שהוא ים פלשתיים. כאן נוסף הלבנון, אבל לא נזכר ים סוף.

סיכום ביניים

יש לציין שבכל ארבעת המקומות הללו שבהם נזכרו הגבולות בתורה, נזכר נהר פרת.

5. הגבולות בפרשת מסעי

בפרשתנו (פרק ל"ד) נאמרו הגבולות המפורטים ביותר, כאשר הגבול הדרומי מזרחי הוא קצה ים המלח (ג), הגבול הדרומי מערבי הוא נחל מצרים והים (ה), הגבול המערבי הוא הים הגדול (ו), הגבול הצפוני מערבי הוא הר ההר (ז), והגבול הצפוני מזרחי הוא חצר עינן (ט). לא נאמרה כאן אף לא נקודת גבול שנאמרה בשאר המקומות, מלבד הים הגדול.

6. הגבולות בפרשת נח

יש לציין שיש בתורה מקום נוסף שבו נאמרו גבולות ארץ כנען, אף על פי שהם לא נאמרו ביחס לעם ישראל. בפרשת נח (בראשית י, יט) נאמר: "ויהי גבול הכנעני מצידון, באכה גררה עד עזה, באכה סדמה ועמרה ואדמה וצבִים עד לשעִי".

אמנם כאן לא מופיעים הגבולות ביחס לעם ישראל, אלא כגבול הכנעני, אבל כתב החזקוני שם: "נתפרש גבולו, מה שלא נעשה כן באחרים, לפי שישראל ירשו את ארצו"².

כן כתב הרשב"ם בפרשת האזינו על הפסוק "בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, יצב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים לב, ח): "בהנחל עליון גוים - שנתן להם נחלות. בהפרידו בני אדם - אחר מיתת נח ובימי אברהם, שכתוב שם: 'משם נפרדו איי הגוים בארצותם איש ללשונו' (בראשית י, ה), ושם תמצא שהציב גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר, כנגד מספר בני יעקב שהיו שנים עשר. שתמצא כנען ואחד עשר בניו - שנים עשר, וכתוב שם: 'ויהי גבול הכנעני מצידון' וגו' (שם, ט), לפי שכל אלו היו לישראל, אבל בכל שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול".

² עיין ברמב"ן בפרשת בא (שמות יג, ה): "והיה כי יביאך ד' אל ארץ הכנעני - אף על פי שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה עמים במשמע, שכולם בכלל הכנעני הם, ואחת מן המשפחות היתה שלא נקרא לה אלא כנעני. לשון רש"י. ובאמת שהם בכלל כנעני, שהם בניו כולם (בראשית י, טו-טז), ולכך כשאמר (פסוק יא): 'והיה כי יביאך ד' אל ארץ הכנעני', יכלול בו את כולם, וכן אמר הכתוב בכל מקום: 'ארץ כנען', אבל בכאן אין טעם שיזכיר רובם ויניח קצתם בכלל כנעני".

ועיין ברמב"ן בפרשת נח (י, טו): "וכנען ילד את צדון בכורו - אלה עשרה עממים בני כנען שנתנו לאברהם אבינו (להלן טו, יט - כא), כי כל זרע כנען נמכר לעבד עולם, והם שנתנו לו, אבל נתחלף השם ברובם בימי אברהם. כי בכאן נכתבו בשם שקראם אביהם ביום הולדם, ואחרי שנפרדו בארצותם לגוייהם נקראו בשמות אחרים. אולי העלו להם שם על שם הארץ, כמו שפירשנו (בפסוק יג), וכן שיעי החורי (להלן לו, כ) שם העיר שער, וכן רבים. או שהולידו הערקי והסיני משפחות ונכרתו מהם, ובניהם היו קיני וקניזי על דרך משל, והיו לראשי בתי אבות תקרא האומה בשמם, כנהוג בשבטי ישראל.

והנה קראם בשם שהיה להם בימי אברהם במתנתו. וראיה לדבר, כי החוי הנזכר בכאן איננו נזכר במתנתו של אברהם, והוא היה מהם. שנאמר: 'ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבסי שבעה גוים' (דברים ז, א). וכן בכל מקום. וימנה הכנעני עם בניו, ולא ימנה בהן רק עשרה, כי אחד מבניו לא גבר כאחיו, ונקרא עם אחיו בשם אביו. ויתכן שהיה צידון בכורו הנקרא 'כנעני' עם אחד מאחיו שלא היה לגוי.

ואל יקשה עליך ארץ פלשתים שהיתה לאברהם, כדכתיב: 'גור בארץ הזאת, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלו' (להלן כו, ג), והם מבני מצרים, כי הכתוב אמר: 'לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים' (יהושע יג, ג), כי כבשו מקצת הארץ וישבו בה. ובכאן תראה כי 'גבול הכנעני מצדון בואכה גררה עד עזה', ואלה ערי פלשתים, כי אבימלך מלך גרר, ועזה לעזתי היא, וכן 'לעזה אחד' (ש"מ"א ו, יז), וצידון לפלשתים, דכתיב: 'כל צידונים אנכי אורישם מפני בני ישראל, רק הפילה לישראל בנחלה' (יהושע יג, ב-ו), וכתוב: 'וגם מה אתם לי צור וצידון וכל גלילות פלשת' (יואל ד, ד). ואולי שאר ארץ פלשתים לא היתה לישראל, לבד אלו חמשת סרניהם.

ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי, היא ראויה לישראל, והיא חבל נחלתם, כמו שנאמר: 'בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל' (דברים לב, ח), אבל נתנה הקדוש ברוך הוא בעת הפלגה לכנען, מפני היותו עבד, לשמור אותה לישראל, כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו, עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד".

ועיין במאמר "מה טעם פתח בבראשית?" בספרי "הדר התורה" בראשית.

כעין זה אמרו חז"ל בסיפרי על הפסוק בתחילת ספר דברים (פיסקא ו): "ארץ הכנעני - זה גבולי כנען, שנאמר: 'ויהי גבול הכנעני מצידון וגוי עד לשע'". יש לשים לב שכאן לא נזכרה אף נקודת גבול שנאמרה בשאר המקומות.

ב. מדוע יש שינוי מהותי בין רוב הגבולות לבין הגבולות בפרשת מסעי?

למדנו שבארבעת המקומות הראשונים שנזכרו הגבולות מופיע נהר פרת, ואילו בפרשת מסעי (ובפרשת נח) לא נזכר נהר פרת. מה הסיבה?

1. דברי ה"כפתור ופרח"

ה"כפתור ופרח" (בתחילת פרק יא) העתיק את הפסוקים בפרשת מסעי, וכתב: "הרי לך שהתורה הגבילה לנו מצרי הארץ כולה, כדין הלוקח שדה או כרם. וזה המקום בתורה הוא עיקר תחומי הארץ. וזאת הפרשה מיוחדת לזה, כפרשת ציצית לציצית, ופרשת הפסח לפסח, וכיוצא בהם... ואם בזולת זאת הפרשה נמצא זכרון לקצות הארץ הזאת, הוא לדבר ידוע, כענין מה שכתוב: 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת' (בראשית טו, יח). וכן: 'כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת, ועד הים האחרון יהיה גבולכם' (דברים יא, כד). ויש אומרים שזה לעתיד, ויהיה התוספת מנהר פרת."

בדברי ה"כפתור ופרח" שתי תשובות לשאלה מדוע יש שינוי בין הגבולות בפרשת מסעי לגבולות אחרים שנזכרו בתורה: הראשונה: "לדבר ידוע". השניה: "ויש אומרים שזה לעתיד".

מה כוונתו במלים "לדבר ידוע"? ביאר הרב מנשה בן חיים קניג³: "לפי מה שכתב רבינו שהפסוקים נזכרו 'לדבר ידוע' אפשר שכוונת פסוק זה [בפרשת עקב] היא: כל מקום אשר ירצו לכבוש בשטח הנזכר בפסוק יהיה שלהם, ומצוות התלויות בארץ ינהגו בו, בתנאי שיכבשו תחילה את ארץ ישראל הנזכרת בפרשת מסעי".

2. דברי המלבי"ם

כעין זה כתב המלבי"ם בפרשת מסעי (במדבר לד, ב-יב): "זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה - הנה מצאנו גבולים אחרים, רחבים יותר מהגבולים שחשב פה.

³ ספר "כפתור פרח" הוצאת המכון ללימודי מצוות הארץ כרך ב, עמ' יד הערה 7 (מהדורה שלישית ירושלים תשס"ז).

שבסוף פרשת עקב אמר: 'כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם' (יא, כד). וכן בתחילת ספר יהושע. הרי גבול צפון מגיע עד נהר פרת, רחוק הרבה מגבול צפון הנסמך פה עד הר ההר! ובסדר משפטים (כג, לא): 'ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים, וממדבר ועד הנהר'.

ומוכרח שהגבולים הנאמרים פה **הוגבלו רק לעת עתה**, שהיה מספרם [של בני ישראל] מעט, ולא יכלו לנחול יותר, וזהו שנאמר: 'אשר תפול לכם בנחלה', רצונו לומר: עתה. ובפרשת עקב ומשפטים דבר על עת שיתרבו יותר, ויצטרכו להרחיב את גבולם, כמו שנאמר בפרשת משפטים (שם, ל): 'עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ושתי את גבולך מים סוף וכו', רצונו לומר: בעתיד, בעת שתפרה'.

המשיך המלבי"ם וכתב: "ובכל פרשה הזאת דייק וכפל מלת 'לכם': 'והיה לכם פאת נגבי', 'ונסב לכם הגבול', וכן בכל מאמר, עד שסיים: 'זאת תהיה לכם הארץ', לרמז שהוא רק לפי שעה, כי יתרחב הגבול בכל פעם, כמו שהיה בימי דוד ושלמה ובימי הורדוס, שאז התפשטה מלכותם עד נהר פרת, וכל שכן לעתיד לבא". המלבי"ם כתב בפירוש שמדובר על שני סוגי גבולות: האחד מה שנצטוו לכבוש בשעת כניסתם לארץ, והשני מה שיוכלו להרחיב ויהיה גם לעתיד לבוא. נראה שדברים אלו הם שני ההסברים שכתב ה"כפתור ופרח".

3. ראיה להסבר זה מפרשת שופטים

מה שכתבו ה"כפתור ופרח" בקיצור, והמלבי"ם באריכות, נאמר בתורה בפירוש בפרשת שופטים, במצות הפרשת ערי המקלט (דברים יט, א-ט): "כי יכרית ד' אלקיך את הגוים אשר ד' אלקיך נתן לך את ארצם, וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם. שלש ערים תבדיל לך, בתוך ארצך אשר ד' אלקיך נתן לך לרשתה. ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבתך, ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבתך. כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשותה, אשר אנכי מצוך היום, לאהבה את ד' אלקיך וללכת בדרכיו כל הימים, ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה".

מפורש כאן בתורה שיש שני סוגי גבולות: הגבולות שצריך לכבוש כעת, הם הגבולות שנאמרו בפרשת מסעי, וגבולות ההבטחה שנאמרה לאבות.

כן כתב רש"י שם (ח-ט): "ואם ירחיב וגו' כאשר נשבע - לתת לך ארץ קיני וקנזי וקדמוני (בראשית טו, יט). ויספת לך עוד שלש - הרי תשע: שלש שבעבר הירדן, ושלוש שבארץ כנען, ושלוש לעתיד לבא". רש"י הזכיר את העמים שנאמרו לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, וכן פירש גם הרשב"ם שם: "ואם ירחיב - לתת

לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתרים". וכן כתבו הרמב"ן והמלבי"ם באריכות⁴.

יש לציין שרש"י רמז לשני סוגי הגבולות כבר בפירושו לגבולות שנאמרו בברית בין הבתרים (בראשית טו, יט): "את הקיני - עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם [בעלייתם ממצרים] אלא שבעה גויים [- עמי כנען]. והשלושה, אדום ומואב

⁴ זו לשון הרמב"ן (דברים יט, ח): "ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך - הפרשה הזו עתידה, וכבר הזכרתי מזה בפרשת 'ראה אנכי' (לעיל יב, כ). כי מתחילה אמר: 'כי יכרית ד' אלקיך את הגוים אשר ד' אלקיך נותן לך את ארצם', והגוים אשר ד' אלקיך נותן לך את ארצם ירמוז לכל השבעה אשר יזכיר בכל מקום. וכן יאמר עליהם: 'ונשל את הגוים האל מפניך' (לעיל ז, כב), ו'ברשעת הגוים האלה' (שם ט, ד), 'והוריש ד' את כל הגוים האלה מלפניכם' (שם יא, כג), 'רק מערי העמים האלה' (להלן כ, טז), וכן במקומות רבים.

וציוה כי לאחר ירושה ושיבה בארצם יבדיל שלש ערים, ובהם תשלום המצוה, כמו שאמר: 'שש ערי מקלט תהיינה לכם' (במדבר לה, יג). ואמר (שם פסוק יד): 'את שלש הערים תתנו מעבר לירדן, ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען'. ולא ציוה בתורה ביותר משש הערים האלה. וכן בכל מצוות שבתורה הנוהגות לאחר ירושה ושיבה מתחייבין בהן לאחר ירושת שבעה גוים אלו. אבל במצוה הזאת לבדה הוסיף בכאן: 'ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך'. ולא אמר: 'כאשר דבר לך', כמו שאמר ביכי ירחיב ד' אלקיך את גבולך' של בשר תאוה (לעיל יב, כ), כי ד' לא הבטיח אותם בשום מקום לתת להם, רק שבעת הגוים האלה, אבל הזכיר כאן האבות: 'ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך, ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך', וזה ירמוז לכל עשרה עממין שנאמרו לאברהם.

והתנה בזה: 'כי תשמור את כל המצוה וגו' - והנה דבר ברור הוא כי השבעה גוים עצמם לא יירשו אותם בעברים על התורה, כאשר אמר פעמים רבים: 'למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ' (לעיל ד, א), 'למען אשר תבא אל הארץ' (להלן כז, א), 'כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת, והוריש ד' את כל הגוים האלה מלפניכם' (לעיל יא, כב-כג). וכאשר עבר עכן על החרם, והוא איש אחד, נאמר: 'ולא יוכלו בני ישראל לקום לפני אויביהם. ערף יפנו לפני אויביהם' (יהושע ז, יב). אם כן מה התנאי הזה אשר יתנה בשלושת העממין האלה לבדם: 'ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך כי תשמור את כל המצוה וגו'. והטעם בזה, כי היה הרצון לפניו יתברך שינחיל אותם בימי משה ויהושע השבעה אשר הבטיחם במצרים ובמדבר, כי היה גלוי לפניו שתגיע זכותם לכך, ומפני זה חייב אותם בכל המצוות בירושה של אלו, וחייב אותם בשש ערי מקלט, והבדלים יהושע. אבל על השלושה הנשארים התנה: 'כי תשמור את כל המצוה, לאהבה את ד' וללכת בדרכיו וגו', והוא לומר שיקיימו כולם כל התורה כולה. ואין שום מצוה תלויה בכך, זולתי שלש הערים האלה.

ומה טעם לאמר 'כי תשמור ללכת בדרכיו כל הימים' תוסיף לך שלש הערים, כי מי יודע מה יהיה אחרי כן כל הימים. ואמר ר"א, כל הימים, בלי הפסק ביניהם. ואיננו נכון. אבל כי תשמור, כאשר תגיע זכותך שתשמור כל המצוה, לאהבה את ד', אהבה שלימה קיימת לעולם, שיהיה גלוי לפניו שלא תחטא עוד לעולם, אז ירחיב את גבולך ויתן לך כל העמים. והוא לימים אשר אמר: 'ומל ד' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך' (להלן ל, ו), ו'ילבב זרעך' יורה על כל הימים העתידיים לבוא, וכענין שנאמר בקבלה: 'ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים, לטוב להם ולבניהם אחריהם, וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם, להיטיבי אותם. ואת יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי' (ירמיה לב, לט-מ). ואז כאשר יכרות להם ברית עולם יבדילו שלש הערים האלה".

ועיין במלבי"ם (שם) שהביא את דברי הרמב"ן, ואחר כך הסביר את דברי התנאים בספרי, וסיים: "ובפירוש יחזקאל בארתי שאז יתוסף אדום עמון ומואב בצד דרום, ובצד צפון יתרחב הגבול ויכנס צור וצדון ועוד שטח גדול, וכן יתרחב הגבול בצד מזרח, ובכל הרחבת הגבול יתוספו שלש ערים, הרי בשלושה גבולים תשע ערים".

ועמון, והם קיני קניזי קדמוני, עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר: 'אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם' (ישעיה יא, ד)⁵.

4. ראייה נוספת להסבר זה מהגמרא במסכת בבא בתרא

גם בגמרא במסכת בבא בתרא (נו ע"א) מוכח שגבולות הארץ שנצטוו בני ישראל לכבוש אינם גבולות ההבטחה. כך נאמר שם: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה - חייב במעשר. לאפוקי מאי? לאפוקי קיני, קניזי, וקדמוני. תניא, רבי מאיר אומר: נפתוחא, ערבאה, ושלמאה. רבי יהודה אומר: הר שעיר, עמון, ומואב. רבי שמעון אומר: ערדיסקיס, אסיא, ואספמיא".

פירש הרשב"ם שם: "כל שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה - בשעת מיתתו, כדכתיב: 'ויראהו ד' את כל הארץ, את הגלעד עד דן' (דברים לד, א-ד).

חייב במעשר - דהם הם שבעה עממים הכתובים בכל מקום. אבל קיני קניזי וקדמוני שנתנו לאברהם אבינו בין הבתרים לא יתחייבו במעשר לעתיד לבא כשיחזירם לנו לעתיד, כדאמר בבראשית רבה. אי נמי אם כבשו ישראל מהם אחרי מות יהושע כולן פטורין מן המעשר, דכתיב התם: 'זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה' (דברים לד, ד), 'זאת' למעוטי הני

⁵ עיין בפירוש "דעת מקרא" לבמדבר בהקדמה לפרק ל"ד, ליהושע במבוא עמ' 21 וליחזקאל בהקדמה לפרק מ"ז, וכן באטלס "דעת מקרא" עמ' 52, שם הביאו שיש שיטה חולקת, המזהה את גבולות פרשת מסעי עם גבולות ההבטחה.

יש להעיר על כך מספר הערות:

א. כיצד תסביר שיטה זו את הפסוקים בפרשת שופטים, שבהם מפורש שיש שני סוגי גבולות?
ב. כיצד אפשר להשוות בין הגבול הדרומי מזרחי שנאמר בפרשת מסעי, שהוא ים המלח, לגבול הדרומי מזרחי שנאמר בפרשת משפטים, שהוא ים סוף? והרי בין ים המלח לים סוף יש מרחק של כמעט מאתיים קילומטר!

ג. עוד כתב הרב ישראלי בספרו "ארץ חמדה" (שער ד סימן ה) בשם ספר "תבואות הארץ" לרב יהוסף שוורץ, שאם נסביר שהר ההר שזכר כגבול הצפוני מערבי בפרשת מסעי זהה לגבולות האחרים שהזכירו את נהר פרת, יצא ששבט אשר קיבל נחלה גדולה יותר מנחלת כל שאר השבטים גם יחד! שכן מעכו ועד לשם המרחק גדול יותר מאשר המרחק שבין עכו לנחל מצרים!

ד. עוד כתב הרב ישראלי שלפי זה אין סיבה לקרוא לארץ כנען "עבר הירדן המערבי", כיון שרובה של הארץ אינו מול הירדן.

ועיין עוד באטלס "דעת מקרא" עמ' 52 בהערה, ושים לב שהערות ב-ג כאן הן הרחבה וביאור של הנאמר בסעיף א' שם.

שני הסעיפים האחרים שם נראים לי פחות מוחלטים:

סעיף ב' שהוכיח מהפירוט הרב של נקודות הגבול בפרשת מסעי מול נקודות הגבול המועטות בשאר המקומות אינו מוכרח, שכן בשעת הציווי יש צורך לפרט בצורה מדויקת, בעוד שהבטחה יכולה להיאמר באופן כללי.

סעיף ג שם מסתמך על זיהוי שאולי יש שיחלקו עליו.

שנתוספו לאברהם על השבועה. כן נראה בעיניי. ואף על גב דרפאים נמי כתיב באברהם, לא ממעטינן ליה, דהיינו 'חוי' דלא כתיב התם, ומצינו שכבשם משה, דכתיב: 'ההוא יקרא ארץ רפאים' (דברים ג, יג), כלומר: היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים.

תניא רבי מאיר אומר כו' - כולוהו הני תנאי בפירוש דקיני קניזי וקדמוני פליגי".

5. שאלה על דברי רש"י

יש לשאול על דברי רש"י שכתב שאדום ומואב ועמון עתידים להיות ירושה רק לעתיד, הרי דוד כבש את עמון (שמ"ב יב, כו-לא) ומואב ואדום (שם פ"ח): וכך כבש דוד את הארץ עד נהר פרת (שם)! וכמו שכתב המלבי"ם שהובא לעיל.

יש לענות על כך על פי מה שכתב ה"באר משה"⁶ (שמ"ב ח, יד): "דע כי כל ענינו של דוד היו מעין מלך המשיח לעתיד. ולכן זכה והכניע את אדום עמון ומואב, שהם קיני קניזי וקדמוני, שעתיד המלך המשיח לכובשם... אמנם לא היה בתור כיבוש עבור ישראל, וגם לא בתורת כיבוש יחיד כסוריא, אלא הכניעם והיו לו לעבדים, ולא הושיב ישראל בעריהם".

כעין זה כתב פרופסור יהודה אליצור בספרו "ישראל והמקרא" (עמ' 376): "מימיהם לא זכו ישראל להוריש (כיבוש והתישבות במשמע, להוציא ימי דוד ושלמה שכבשו כיבוש של רדיה, אבל לא יישבו) את הארץ הרחבה הזאת כולה".

סיום

נושא זה מרובה בפרטים, אבל הוא עוסק בבירור גבולות ארצנו הקדושה, ומכאן חביבותו. נוסף על כך ניתן ללמוד ממנו לימוד אמוני כללי וחשוב.

כך כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק יא הלכות א-ב): "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש, ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה.

וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה העידה עליו, שנאמר: 'ושב ד' אלקיך את שבותך ורחמך'..."

⁶ רבי משה יחיאל הלוי אפשטיין, האדמו"ר מאוז'רוב.

אף בערי מקלט הוא אומר: 'אם ירחיב ד' אלקיך את גבולך ויספת לך עוד שלש ערים' וגו' ומעולם לא היה דבר זה, ולא צוה הקדוש ברוך הוא לתוהו".
כעין זה כתב הריטב"א בחידושו למסכת בבא בתרא (נו ע"א): "קיני קניזי וקדמוני שהם בברית אברהם בין הבתרים ולא כבשום עולי מצרים, כי אינם ממשפחת שבעה עממין, ולפי שידע הקדוש ברוך הוא שעתידין לגלות, לא קיים דבר זה לגמרי, והניחם לימות המשיח. וזו ראייה ברורה ותשובה למינים כי הקדוש ברוך הוא נשבע ולא יִנְחֵם, ועדיין לא קיים דבר זה".
כעין זה כתב גם "אור החיים" הקדוש בפרשת ברית בין הבתרים (בראשית טו, יח): "הנה יש לתמוה: איך טח מראות עיניהם של הממאנים להאמין בגדולתנו ומעלתנו העתידה לבא, כי מקרא מלא דבר הכתוב שכרת ד' ברית עם אברהם אבינו עליו השלום לתת לזרעו עשר אומות, ועד עתה לא מצינו שנתן ד' לישראל אלא שבע אומות, ונשארו שלש אומות, ואיך יאמרו העצמות היבשות אבדה תקות נחלתנו? ושבועת ד' מנגדתם"⁷!
עולה שמפרשת הגבולות, שמרובה בפרטים, למדנו בסופו של דבר על האמונה בביאת המשיח!

⁷ א. עוד כתב שם "אור החיים" הקדוש: "עוד נתתי לבי לתור בסדר הכתובים, ואראה כי הקדים הקיני והקניזי והקדמוני, שהם עמון ומואב ואדום, שלא באו לידינו בראשונה, אלא שבעה המאחרים, ואין נכון להקדים המאוחר!
אכן ודאי כי מאת ד' היתה זאת, להעריך ולהגיד לך כי עיקר הנתונה היא העתידה, שיבואו יחד השלש, ועמם הנותר מהשבע אומות, ותקפוץ פיה עולה, בראות שבועת ד'".
ב. יש לשאול: הרי בכל פרשת ברית בין הבתרים לא נזכרת לשון שבועה אף לא פעם אחת, ומדוע כתב "אור החיים" הקדוש: "ושבועת ד' מנגדתם"? עיין ברש"י בראשית כד, ז, ושם כו, לב, ושמות ו, ד, וברמב"ן בראשית כו, ג ודברים כח, ט, שם מוכח שברית ושבועה זהות, ועיין עוד במאמר "וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען" בספרי "הדר התורה" שמות בפרשת וארא.

נספח: נחל מצרים ונהר מצרים

הקדמה

בפרשתנו נאמר: "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים, והיו תוצאתיו הימה" (לד, ה).

נחלקו המפרשים האם נחל מצרים הוא הנילוס, או ואדי אל עריש: התרגום המיוחס ליונתן ותרגום הירושלמי תרגמו את "נחל מצרים": "נילוס", וכן פירש רש"י. לעומתם כתבו רס"ג⁸, ה"כפתור ופרח" (פי"א), והרדב"ז⁹ שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש.

א. "נחל מצרים" ו"נהר מצרים"

יש לציין נקודה חשובה שממעטים לדבר עליה: בברית בין הבתרים נאמר לאברהם אבינו: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (בראשית טו, יח). האם שיד לקרוא לואדי אל עריש "נהר מצרים"? כתב פרופסור יהודה אליצור: "נהר מצרים הוא בלא ספק כינוי לנילוס, ודבר אין לו ולנחל מצרים - ואדי אל עריש, שהינו חלק של גבול יוצאי מצרים. לעולם אין המקרא מחליף נהר, שהינו קילוח מים קבוע כל ימות השנה מראשיתו ועד סופו, בנחל שפירושו ואדי. ואפילו אם הוא מושך מים לאורך עשרות קילומטרים, כמו הארנון והיבוק, אין הוא אלא נחל בלשון המקרא, כיון שאין בו קילוח לכל אורכו"¹⁰.

ב. תרגום רס"ג לתורה ל"נחל מצרים" ול"נהר מצרים"

סיוע להבחנה פשוטה זו ניתן למצוא בתרגום רס"ג לתורה, שבפרשתנו (לד, ה) תרגם את "נחל מצרים": "ואד אל עריש", אבל בבראשית (טו, יח) תרגם את "נהר מצרים": "נהר מצרים!"
יהי רצון שנוכה לראות בקרוב בהתגשמות ההבטחה שנאמרה בברית בין הבתרים: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת".

⁸ בתרגומו כאן.

⁹ בפירושו לרמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"ז ובשו"ת הרדב"ז תשובות אלף ק"ה וב' אלפים ר"ו.
¹⁰ חוברת "ארץ נחלה" בעריכת הרב יהודה שביב, ירושלים תשל"ז עמ' 75, ועיין גם בספר "ישראל והמקרא" (לפרופסור אליצור, הוצאת אוניברסיטת בר אילן רמת גן, תש"ס) עמ' 387.